

**Олена Бачинська,
Лілія Білоусова**

ПРАПОРИ КОЗАЦЬКИХ ВІЙСЬК ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ У ФОНДАХ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Публікуються ілюстрації прапорів і відповідні до них документи козацьких військ і військових формувань Південної України, створених у 1845 р. для Департаменту Військових поселень Російської імперії, і які сьогодні зберігаються в Державному архіві Одеської області.

У фонді “Управління Новоросійського та Бессарабського генерал-губернатора” (ф.№1) Державного архіву Одеської області зберігається низка зображень прапорів козацьких військ Південної України кінця XVIII – початку XIX ст. (Оп.218. – Спр.1 за 1845 р.). Зокрема, йдеться про прапори Азовського козацького війська та Балаклавського Грецького піхотного батальйону, який перебував спочатку на положенні іррегулярних козацьких військ.

Справа, де зберігаються зображення прапорів, була розпочата 27 липня і закінчена 2 вересня 1845 р. має 28 аркушів, з яких дев'ять аркушів – малюнки.

Виникнення цієї справи пов'язано з проведенням у 30-ті – першій половині 40-х рр. XIX ст. реформи з уніфікації обмундирування, озброєння, прапорів у регулярних та іррегулярних частинах армії Російської імперії⁵⁹⁰. В зв'язку з цим складались реєстри складу та відзнак козацьких військ і частин, малюнки форми, прапорів тощо. Для отримання необхідної інформації до Новоросійського та Бессарабського генерал-губернатора 18 липня 1845 р. надійшов відповідний лист від виконуючого обов'язки директора Департаменту Військових поселень генерал-майора Данілова (див. додаток до статті, док. №1).

Вже 4 серпня 1845 р. подібні звернення були направлені від Новоросійського та Бессарабського генерал-губернатора до наказних отаманів Дунайського й Азовського козацьких військ та командуючому Балаклавським Грецьким піхотним батальйоном під №11288, 11289, 11290 відповідно (чернетка, арк.3-3 зв.).

Першим – 16 серпня 1845 р. з Аккермана надійшов рапорт-відповідь з необхідною інформацією від Військового правління Дунайського козацького війська. Другим – 22 серпня 1845 р. – рапорт-відповідь від наказного отамана Азовського козацького війська Й.Гладкого, і після того 23 серпня 1845 р. з Балаклави надійшов рапорт від виконуючого обов'язки командуючого Балаклавським Грецьким пішим батальйоном майора Сальті (див. додаток до статті, док.2-4).

⁵⁹⁰ Див.: Полное собрание законов Российской империи. Собрание II. – Т.7 -19; Историческое описание одежды и вооружения Российских войск. – Новосибирск, 1946. – Т.28-29 тощо

Вже 2 серпня 1845 р. від новоросійського та бессарабського генерал-губернатора вся отримана та зведена разом інформація була відправлена до Департаменту Військових поселень (чернетка, арк.19-23).

Нижче наведені рапорти, відомості про козацькі формування та малюнки прапорів (с.194-195), що надійшли до канцелярії Новоросійського та Бессарабського генерал-губернатора. Окремі матеріали справи вже були опубліковані, зокрема, рапорт в. о. командуючого Балаклавського Грецького піхотного батальйону майора Сальті та чорно-білі варіанти малюнків прапорів⁵⁹¹. Пропонуємо до уваги документи справи в цілому, більшість з яких в оригінальному вигляді публікуються вперше. Репрезентовані документи публікуються популярним методом зі збереженням мовних, граматичних та стилістичних особливостей оригіналу. Старі кириличні літери “і” та “ъ” замінені відповідними літерами “и” та “е”. Твердий знак наприкінці слів опущений. Примітки для текстів документів зроблені авторами статті.

Документи

Документ №1. Лист директора Департаменту Військових поселень виконуючому обов'язки новоросійського та бессарабського генерал-губернатора. 18 липня 1845 р. (Надійшов 27 липня 1845 р.)

Министерство Военное
Департамент Военных поселений
Отделение по иррегулярным войскам
18 июля 1845 г.
№ 2645

Господину Исправляющему должность
Новороссийского и Бессарабского Генерал Губернатора

По Высочайшему Государя Императора повелению в Литографии Департамента Военных поселений составляются собственно для Его Императорского Величества таблицы рисунков мундирам Российских войск с включением рисунков знаменам, штандартам и знакам отличия и с показанием времени учреждения каждой отдельной части войск.

Для исполнения таковой Высочайшей воли, Департамент Военных поселений честь имеет покорнейше просить Ваше Превосходительство приказать доставить в Департамент нижеследующие сведения не позже Сентября сего года:

1, Когда именно Дунайское и Азовское казачьи войска и Балаклавский Греческий пехотный батальон получили свое начало,

⁵⁹¹ Козацтво на Півдні України. Кінець XVIII – XIX ст. – Одеса: Друк, 2000. – С.19-20, 26-27; Маленко Л. Азовське козацьке військо. (1828-1866) – Запоріжжя 2000. – С. 162-163.

из чего они образовались и какой имеют состав в настоящее время?

2, Есть ли в войсках сих и батальоне знамена, штандарты или хоругви и какие, простые или георгиевские, сколько их числом, когда пожалованы, за что и с какими надписями, и нет ли при них орденских лент и скоб, пожалованных 25 июня 1838 г.?

3, Не имеют ли войска те и батальон знаков отличий на шапках, с какими на них надписями, за какое дело и когда даны?

4, Не было ли пожаловано войскам или батальону серебряных и Георгиевских труб, с какими надписями и за какое дело и когда; также не имеют ли других знаков отличия, полученных за военные подвиги и когда?

5, Какой преимущественно масти употребляются лошади в Дунайском войске?

Вместе с тем, знаменам, штандартам, хоругвям и их древкам должны быть приложены раскрашенные рисунки по масштабу, без особенной, однако ж их отделки, кроме одной верности в контурах и цветах.

За отсутствием Директора
Генерал Майор [Данилов]

Документ № 2. Рапорт Військового Правління Дунайського козацького війська виконуючому обов'язки новоросійського та бессарабського генерал-губернатора. 15 серпня 1845 р. (Надійшов 16 серпня 1845 р.)⁵⁹²

№12195

16 августа 1845 года

Исполняющему Должность
Новороссийского и Бессарабского Генерал Губернатора
Господину Генерал Лейтенанту и Кавалеру Федорову
Войскового Правления
Дунайского казачьего войска
Рапорт

На предписание Вашего Превосходительства, последовавшее на имя Господина наказного атамана Генерал Майора Василевского⁵⁹³ от 4-го сего августа за №11288-М^б Войсковое Правление имеет честь донести, что Дунайское казачье войско получило свое начало в 1828 году, образовалось оно из разного класса людей, как-то: Волонтеров, Греков, Сербов, Албанцев, Болгар, бывших Буджакских и Черноморских казаков, в число

⁵⁹² Наступні рапорти подані на запит від 4 серпня 1845 р. з чергування Новоросійського та Бессарабського генерал-губернатора до наказних отаманів Дунайського й Азовського козацьких військ та командуючому Балаклавським Грецьким піхотним батальйоном під №11288, 11289, 11290 відповідно. (ДАОО. – Ф.1 – Оп.218. – Спр.1 за 1845 р. – Арк.3-3 зв.)

⁵⁹³ Станіслав Тимофійович Василевський – наказний отаман Дунайського козацького війська протягом 1836-1846 рр.

которых поступили Дворяне и обер офицерские дети⁵⁹⁴, какой же это Войско имеет в настоящее время состав при сем почтейнеше представить на благоусмотрение в 2-х экземплярах ведомость. Докладывая при том Вашему Превосходительству, что в Войске употребляются лошади разномастные. Прочих же сведений требующихся 2-м, 3 и 4-м пунктами предписания №11288, как-то знамен, штандартов или хоругви, простых и Георгиевских, знаков отличия на шапках в Войске не имеется, пожаловано оному серебряных или Георгиевских труб не было, а также других знаков отличия, полученных за военные подвиги не имеет.

За председателя старший член подполковник Шкляревский
 Ассессор сотник Недзельский
 Секретарь Марковский

№180

Август 15 года 1845,

Г.Аккерман

Столоначальник Унтилов

Ведомость о составе Дунайского казачьего войска

	Число душ	
	Мужеска	женска
Два полка №1 и 2, в которых на службе состоит:	2	
штаб офицеров		
обер офицеров	22	
зауряд хорунжих	32	
урядников и казаков	1127	
Сверх сего уволенных их полков до востребования для обзаведения и поддержания хозяйства:		
обер офицеров	9	
зауряд хорунжих	7	
Поселенных в станицах: Волонтеровке, Акмангите, Староказачей, Петровке, Михайловке, Новотроицкой, Николаевке и Константиновке: Штаб и обер офицерских, и зауряд хорунжих с малолетними	76	48
урядничих и казачьих с малолетними и престарелыми	3327	3502
Отставных военнослужителей	49	86
В Станицах: Фараоново и Каир казаков из цыган оседлых	875	751
Причисленных к Дунайскому Войску бывших коронных цыган, проживающих по разным местам Бессарабии	2341	2141
Причисленных к Войску цыган из Аккерманских мещан	92	105
Всего	7959	6633

За председателя старший член подполковник Шкляревский
 Ассессор сотник Недзельский
 Секретарь Марковский

⁵⁹⁴ Детальніше про формування Дунайського війська див.: Бачинська О. Дунайське козацьке військо. 1828-1868 рр. (До 170-річчя заснування): Монографія. – Одеса: Астропринт, 1998. – 232 с.

Столоначальник Унтилов

Документ № 3. Рапорт наказного атамана Азовського козацького війська генерал-лейтенанта Гладкого⁵⁹⁵ виконуючому обов'язки новоросійського та бессарабського генерал-губернатора. 15 серпня 1845 р. (Надійшов 22 серпня 1845 р.)

№12446

22 августа 1845 года

Исправляющему Должность
Новороссийского и Бессарабского
Генерал Губернатора
Господину Генерал Лейтенанту и Кавалеру Федорову

Наказного Атамана
Азовского казачьего Войска

Рапорт

Во исполнении предписания Вашего Превосходительства от 4 августа от №11289^м полученного мною 12 числа настоящего месяца честь имею при сем почтейнеше представить в 2^х экземплярах сведения: о составе Азовского казачьего войска, знаменах оногo и штандартах.

Наказной атаман Генерал Майор Гладкий
№503

15 августа 1845 года

с представлением сведений

о составе Азовского казачьего войска,
знаменах оногo и штандартах и проч.

Описание состава Азовского казачьего войска⁵⁹⁶

Азовское казачье Войско образовалось из запорожцев, вышедших из Турецких пределов в 1828 году под Начальством Кошевого Гладкого /что ныне Генерал Майор и Наказной Атаман/ в том же году по открывшейся Турецкой компании и по благополучной переправе войск через реку Дунай при Сатунове под крепостью Исакчу Мая 27 дня Его Императорским Величеством наименован Дунайским казачьим пешим полком с состоянием при Дунайской Флотилии; А по водворении на землях Екатеринославской губернии в Александровском уезде при Азовском море 1832 года Мая 27 дня Высочайше наименован Азовским.

⁵⁹⁵ Йосип Михайлович Гладкий – наказний отаман Азовського козацького війська протягом 1832-1856 рр.

⁵⁹⁶ Детальніше про формування Азовського козацького війська див.: Маленко Л. Азовське козацьке військо. 1828-1866 рр.: Монографія. – Запоріжжя, 2000. – 513 с.

В составе оного на месте водворения присоединены два казенных селения и несколько семейств казаков переселено из Черноморском губернии итого составилось 5^{-тб} станиц именно: посад Петровский в коем Главный Войсковой штаб, Новоспасская, Стародубовская, Покровская и Никольская.

В нем народонаселение:

Генерал	1
Штаб	2
офицеров	
Обер	28
Урядников	35
Казаков	4751
Итого мужеска	4817

В том числе показаны и состоящие на службе у восточных берегов Черного моря против горцев 17 команд в которых чинов:

Штаб	1
офицеров	
Обер	17
Урядников	18
Казаков	288
Итого	324

Знамена Войско имеет Высочайше пожалованные простые без орденских лент и без скоб.

Первая грамота 6^{-го} декабря 1831 года Дунайскому Казачьему полку с надписью за храбрость и усердие оказанные при переправе чрез Дунай 27 мая 1828 года означена на рисунке литт. А⁵⁹⁷ и второе грамотою 1^{-го} июля 1844 года Азовскому казачьему войску с надписью за храбрость и усердие при переправе чрез Дунай Российских войск в 1828 году. Постоянную преданность и отличную службу⁵⁹⁸ означено на рисунке литтерою В⁵⁹⁹.

Хоругв и штандартов не имеется.

Знаков отличия на шапках нет. Серебряных или Георгиевских труб и никаких других знаков отличия не получалось.

⁵⁹⁷ Див. стор. . Прапор Азовського козацького війська з написом: "За храбрость и усердіе, оказанніе при переправе через Дунай 27 маія 1828 года" (розмір прапора 2 аршина 2 вершка*2 аршина 2 вершка, древко 4 ½ аршина). Під прапором підпис: "На обороте поле также темносиніе, по средине венец золотой без короны, поле в нем желтое по оному крест красной в золотой окладке. По углам знамя венцы не большіе золотіе с коронами, средина оных малинового цвета по ней вензеля Его Императорского Величества". На вершині древка – орел.

⁵⁹⁸ Підкреслено в тексті документу самим наказним отаманом Й.О.Гладким.

⁵⁹⁹ Див. стор. . Прапор Азовського козацького війська з написом: "За храбрость и усердіе при переправе через Дунай російских войск в 1828 году. Постоянную преданность и отличную службу" (розмір прапора 2½*2½ аршина, древко 4½ аршина). Під прапором підпис: "На обороте поле белое, по средине венец золотой с короною, в нем вензель Его Императорского Величества с короною же. По углам знамя венцы золотіе с коронами и вензелями". На вершині древка – вензель.

Наказной Атаман Генерал Майор Гладкий.

Документ № 4. Рапорт виконуючого обов'язки командуючого Балаклавського Грецького піхотного батальйону⁶⁰⁰ майора Сальті⁶⁰¹. 15 серпня 1845 р. (Надійшов 23 серпня 1845 р.)

№12482

23 августа 1845 г.

Его Превосходительству
Исполняющему Должность
Новороссийского и Бессарабского Генерал Губернатора,
Господину Генерал Лейтенанту
и Кавалеру Павлу Ивановичу Федорову

За отсутствием командующего Балаклавским
Греческим пехотным батальоном
Майора Сальти
Рапорт

Во исполнение предписания Вашего Превосходительства от 4 августа за №11290, полученного мною 11 числа имею честь донести: Балаклавский Греческий пехотный батальон, как видно из дел оного образовался из греческого ополчения обратившегося к Российской державе, преданостью и силою Всемиловейшего Манифеста изданного в 1769 году⁶⁰² и составившего в последствии 8 батальонов под названием Греческого войска поступившего под начальство Главнокомандовавшего тогда в Архипелаге военными силами Г.Генерал Аншефа и разных орденов Кавалера Графа Орлова Чесменского, и употреблявшегося на флоте Российском в то время в архипелаге находившемся и в действиях противу неприятеля в разных городах и местах до заключения мира с Оттоманскою Портою то есть до 1774 года⁶⁰³, а в 1775 г. по рескрипту Генерал Графа Орлова и дарованной привилегии от Ея Императорского Величества блаженной памяти Императрицею Екатериною II, перешло войско это в Азовскую губернию в города Керчь Еникаль и Таганрог, 776 года находился там же, а 777 и 778 годах употреблено было для усмирения бунтовавших в Крыму татар, в 779 году по повелению Святейшего князя Потемкина

⁶⁰⁰ Детальніше про формування Балаклавського Грецького піхотного батальйону див.: Шиян Р.І. Грецьке (Албанське) козацьке військо. (1775-1797 рр.)//Шиян Р.І. Козацтво Південної України в останній чверті XVIII ст. – Запоріжжя: РФ “Тандем-У”, 1998. – С.26-32.

⁶⁰¹ Георгій Дмитрович Сальті – майор Балаклавського Грецького піхотного батальйону 1844 – 1856? Командиром батальйону протягом полковник Матвій Паңасович Манто.

⁶⁰² Йдеться про спеціальний маніфест Катерини II, де оголошувалась низка пільг всім православним іноземцям, які будуть служити в російській армії.

⁶⁰³ Кючук-Кайнарджійський мир між Російською та Османською імперіями, укладений 10 (21). VIII. 1774 р.

войско это сформировано в 8 ротный Греческий полк, а в 784 году переведено в Балаклаву для содержания береговых кордонов с отряжением части оного на флот Черноморский, в 1797 году полк этот переименован согласно Высочайше конформированного штатного положения в 3-х ротный батальон и с того времени присвоено ему наименование Балаклавского батальона, а в последствии и именно в 1814 году сформирована к оному 4 рота в каковом составе по штату положенном, то есть 4 роты в одном штаб офицере, командире батальона, 17 обер офицеров, 52 унтер офицеров, 520 рядовых, но не достаёт до комплекта 150 человек, и в нестроевых 1 аудитор, 1 лекаря, 1 священнике, 1 батальонном писаре, и 2 фельдшерах, и по ныне оный состоит, кроме что сверх штатного назначения имеется при оном один штаб офицер и по усмотрению начальства иногда и несколько обер офицеров. При батальоне имеется семь значков в роде знамен и одно Георгиевское знамя⁶⁰⁴, но в делах, нет никакого сведения об оных, полагать должно, что когда составился Греческое войско из восьми батальонов, вероятно, каждый батальон имел свое знамя, из которых надлежащие рисунки при этом в двух экземплярах имею честь представить на благоусмотрение Вашего Превосходительства смея доложить, что две значки состоят из одних только древках ибо флаги совершенно разбиты и в одних лоскутках, из коих никак нельзя изобразить ни рисунка, ни величины оных. Прочих же штандартов или хоругви в батальоне не имеется, и знаков отличия на шапках, ни серебряных или Георгиевских труб, и никаких других знаков отличия за военные подвиги в Батальоне не имеется.

Майор Сальти

№1601

15 августа 1845 г.

Город Балаклава

Батальонный Адъютант подполковник Консулаки

ДАОО. – Ф.1. – Оп.218. – Спр. 1 за 1845 р. – Арк.1-2 зв., 4-13 зв., 28.

(Ілюстрації прапорів до статті див. кольорову вкладку, сторінка)

Olena Bachyns'ka, Liliya Bilousova
Flags of Cossack troops of south Ukraine in the funds of the Record
office of the Odessa region

Documents and illustrations of flags of Cossack troops and soldiery forming of South Ukraine are published are created in 1845 for Department of

⁶⁰⁴ За відомостями,що їх надає “Казачьи войска.Хроники гвардейских казачьих частей. – 1992 [репринт 1912]. –С.26, прим.1” Георгіївський прапор міг бути наданий за участь батальона у російсько-турецькій війні 1806-1812 рр. “за взятіє Анапы в 1807 году Апреля 29 дня”.

the Soldiery settlements of the Russian empire, and which today they are kept in the Record office of the Odessa region.

УДК 93(477.7)Липа"19"

Тарас Вінцовський

ІВАН ЛИПА І ВІЛЬНЕ КОЗАЦТВО

Публікація документа пов'язана з діяльністю відомого одеського громадського і політичного діяча І.Липи, який в роки революції висловив власну думку про раціональну форму організації козацтва на Україні, що й пропонується широкому загалу читачів.

Дана публікація з самого початку планувалася як стаття. Але враховуючи невеликий обсяг матеріалів, що вийшли з під пера відомого діяча (власне автору відома лише одна, запропонована нижче, газетна публікація), видається доцільним запропонувати загалу оригінальний текст. Особливо, якщо врахувати не самий широкий джерельний масив, що мають у своєму розпорядженні дослідники вільнокозацького руху в Україні.

Іван Липа, авторитетний в Одесі громадський діяч, значну частину свого життя провів у південному місті, переселившись сюди на початку ХХ ст. Разом з лікарською практикою він захопився журналістикою, дописуючи на професійну тематику у різні видання. Згодом І.Липа переймається й літературознавчою проблематикою. Працював і над іншими сюжетами, особливо в роки революції 1917 р. Цю інформацію можна знайти у статтях одеського історика А.Мисечка⁶⁰⁵. Але не було помічено ні згадуваним автором, ні іншими дослідниками за І.Липою зацікавленістю козацькою тематикою.

Вочевидь, як активіст українського політичного руху в Одесі він, так чи інакше, не міг обійти стороною повсюдне зацікавлення військовим рухом, який відігравав важливу роль не лише у боротьбі за владу, але й як форма самоорганізації українського селянства. Прикметно, що його стаття вийшла друком саме у військовому часописі.

Варто декілька слів сказати й про ту сторону життя, яка безпосередньо стосувалася політичної діяльності І. Липи, й є загалом маловідомою. Навесні 1918 р. наказом міністра внутрішніх справ УНР М.Ткаченка І.Липу призначили комісаром міста (канцелярія знаходилася на вулиці Грецькій, 9, у приміщенні градоначальства) з повноваженнями, які розповсюджувалися в межах колишнього одеського градоначальства, проти чого активно виступали представники місцевих осередків українських соціалістичних партій, зокрема УСДРП, й одеський муніципалітет, а також головний крайовий комісар Херсонської, Катеринославської і Таврійської губерній С.Комірний. Він дав позитивну оцінку І.Липі як

⁶⁰⁵ Мисечко А.І. Український рух в Одесі наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. (До 100-ліття одеської "Просвіти"). – Одеса, 2006. – С. 84-89, 90-93, 110-115.